

ПЕРЕВЕРЗЄВ Д. І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ФОНЕТИЧНИЙ ВИМІР ПРОБЛЕМИ СУБСТРАТУ КОРЕЙСЬКОЇ МОВИ

Розглянуті питання віддзеркалення субстратів корейської мови на фонетичному рівні.

Ключові слова: корейська мова, фонетика, субстрат.

Рассмотрены вопросы отражения субстратов корейского языка на фонетическом уровне.

Ключевые слова: корейский язык, фонетика, субстрат.

The article focuses on the phonetic level reflection of the substrata of Korean.

Key words: the Korean language, phonetics, substratum.

Актуальність дослідження визначається необхідністю комплексного міждисциплінарного вирішення ширшої проблеми походження корейської мови у контексті походження корейського етносу.

Новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше окреслено можливості застосування теорії субстрату до інтерпретації формування фонетики корейської мови.

Об'єкт дослідження – фонетичний рівень корейської мови.

Предмет дослідження – можливі прояви субстратного впливу на фонетичному рівні корейської мови.

Мета дослідження – визначення можливостей, результатів і перспектив застосування теорії субстрату до корейської мови взагалі та її фонетики зокрема.

Мовний субстрат розглядаємо як результат мовної конвергенції (взаємодії залишків переможеної мови з мовою-переможницею, на яку переходить певний етнос), що, у свою чергу, має наслідком мовну дивергенцію (утворення варіантів мови-переможниці унаслідок накладання її на різні мови-підоснови, тобто субстрати).

Проблема мовного субстрату (як нижнього шару певної мови, що становить залишок мови певного населення) виникла на рубежі ХІХ і ХХ століть на індоєвропейському матеріалі при дослідженні специфіки кожної мови (групи мов) та її відмінностей від інших. Мовознавчі дослідження в цій галузі певною мірою корелювали з історичними й міфологічними свідченнями про давніх мешканців певних територій.

Проблемною, але дуже потрібною видається кореляція відомостей про мовні субстрати з археологічними свідченнями.

Цікаво відзначити, що теорія мовного субстрату (першими дослідниками виступили Г. І. Асколі й К. Г. Шухардт) сформувалася в межах тієї течії лінгвістичної науки, яка становила певну альтернативу порівняльно-історичному мовознавству (лінгвістичній компаративістиці) й представлена іменами, окрім названих, Й. Шмідта, І. О. Бодуена де Куртене, М. Я. Марра, Й. Карста, М. С. Трубецького, Д. В. Бубріха, К. Оштіра, Б. В. Горнунга, В. Полака, К. Боуди та ін. Розглядана теорія була розроблювана передовсім на матеріалі мов Європи, Західної Азії й Північної Африки (лише пізніше її прийоми перенесли на інші регіони й інші мовні ареали).

В українському мовознавстві дослідниками зазначеної проблематики виступають А. О. Білецький (субстрати давньогрецької мови), О. Б. Ткаченко (загальнотеоретичні питання, субстратний вплив фінно-угорських мов на слов'янські), С. В. Семчинський (субстрат в історії румунської мови), О. С. Стрижак (субстрати в ономастичному матеріалі), К. М. Тищенко (фінно-угорський субстратний вплив на мови Європи), С. В. Борщевський (доіндоєвропейські субстрати германських і романських мов), Х. В. Бура (субстрати англійської мови), Ю. Л. Мосенкіс (кавказький субстрат германських і кельтських мов, доіндоєвропейські субстрати давньогрецької і праслов'янської мов) та ін.

Субстрат у фонетиці традиційно визначають як збереження певних артикуляційних звичок при зміні мови (зміна мови не означає зміни населення!), що у побутовому слововживанні співвідноситься з поняттям «акцент». Саме у субстратних чинниках слід шукати, на наш погляд, пояснення для таких масштабних звукових явищ, як «перший германський пересув приголосних» (деякими рисами співвідносний із подібними явищами в етрусській і вірменській мовах, і всі ці явища можна пояснювати впливом мов кавказького типу), умляутизація германських голосних (вірогідний фінно-угорський вплив).

Як слушно підкреслює М. О. Сиром'ятников, мови-субстрати справляють вплив у основному на фонетичний лад мови [1:22].

Вагомість фонетичного аспекту проблеми субстрату базується на висловленій ще на початку ХХ століття тезі про те, що населення певної території, змінюючи свою мову на нову, не може цілковито відмовитися від власної артикуляційної бази на користь чужої. Зазначений аспект

описується поняттям субстратної спадковості звукових законів [2:6-7]. Це поняття слід розглядати в контексті проблеми співвідношення біологічних і соціальних чинників формування мовного субстрату і мови в цілому.

А. Мейє у класичній праці “Основні особливості германської групи мов” (1917) писав про великий вплив неіндоєвропейського субстрату на германську фонетику [3:18, 22, 31–32, 43, 154]. Перший германський пересув приголосних – чи не найспецифічніша риса германських мов – був для А. Мейє навіть підставою для сумнівів в індоєвропейському походженні цих мов [4:119–120].

Існує припущення про можливі субстратні впливи на процес відкриття складів у праслов’янській мові і на формування в українській мові тяжіння до рівномірного чергування голосних і приголосних [5].

При дослідженні субстратного впливу на ту або іншу мову не слід обмежуватися, як підкреслював А. Мейє, описом змін, які вже відбулися. Такі зміни цікаві передусім остільки, оскільки вони слугують відправною точкою для наступного перебігу історії мови. А в першу чергу слід вивчати тенденції, що спрямовують мовний розвиток, рушійні сили мовних змін. Конкретні зміни, які відбуваються в тій або іншій мові на певному етапі її існування, майже завжди виступають результатом тенденцій загального характеру. Зазначені тенденції починають діяти ще перед тим, як вони дістали в мові своє матеріальне вираження, і продовжують діяти тривалий час після того, як вони вперше виявили себе. Розглядати мови з окресленої точки зору тим цікавіше, чим істотніші перетворення, яких ці мови зазнали, і чим більше ці перетворення впливають на мовну систему в цілому [3:22].

Деякі тенденції мовної еволюції мають універсальну природу (редукція закінчень слів, зміни інтервокальних приголосних під впливом сусідніх голосних та ін.), інші є специфічними тільки для певних мов і мовних груп [3:31].

В. К. Журавльов підкреслює, що найбільш відкритими для субстратного впливу є такі сфери мови, як лексика, калькована фразеологія і фонетика, тоді як “вплив субстрату на інші рівні мови більш проблематичний” [6:170] (численні приклади субстратів різних мов і коментарі до них див.: [6:164–170]).

Залежно від більшої або меншої впливовості або стійкості особливостей субстратної мови, від особливостей взаємодії двох соціумів (того, в якому відбувається зміна мови, і того, від якої перейнята мова), вплив фонетики субстрату може бути більш або менш глибоким. У

вивченні особливостей таких контактів лінгвістика багато в чому випереджає історію й археологію, яким слід пояснити глибину відповідних соціо-етнічних процесів [2:87].

Згідно з узагальненнями О. Б. Ткаченка, фонетичні наслідки субстратних впливів можуть виявлятися в різних явищах:

- 1) запозичення окремих звуків або цілих їх груп;
- 2) стимулювання фонетичною системою субстратної мови тих звукових процесів, які могли відбуватися в мові-спадкоємниці й самостійно;
- 3) поява в мові-спадкоємниці не окремих явищ, а системних фактів, що охоплюють або фонетику в цілому, або значні її галузі. Той спосіб артикуляції звуків, який виявляється у видозміні з боку носіїв іншої мови відповідно до їхніх вимовними особливостями і який узвичаєно називати іншомовним акцентом, накладає відбиток на всю фонетику засвоюваної мови в цілому [2:87-88].

Корейська мова містить низку лексичних елементів і фонетичних рис, які відрізняють її від інших алтайських. Такі елементи і риси потребують лінгвістичного пояснення за допомогою внутрішньо несуперечливої і вірогідної з погляду узгодження мовних і позамовних свідчень інтерпретаційної моделі.

На сьогодні питання про можливий субстрат або субстрати корейської мови не тільки не розв'язане, але й не поставлене. Досвід вивчення субстратного фонетичного впливу з істотними для мови наслідками наявний на матеріалі таких індоєвропейських мов, як індійські, давньогрецька, латинська, вірменська, германські, слов'янські і може бути поширений на алтайські мови.

За аналогією з диференціацією індоєвропейських мов можна припускати, що корейська мова, як і японська, не набули б таких відмінностей (зокрема й на фонетичному рівні) від континентальних алтайських, якби не зазнали тривалої й інтенсивної взаємодії з мовами, відмінними від алтайських за своєю генеалогічною належністю і структурою, зокрема фонетичною типологією.

При визначенні гіпотетичного субстратного впливу на формування фонетичних рис корейської мови слід звернути увагу на припущуваний фонетичний субстрат близькоспорідненої й територіально сусідньої японської мови. М. О. Сиром'ятников сформулював перелік субстратних рис, якими давньоапонська мова відрізнялася від інших алтайських:

- 1) фонологічне нерозрізнення *r* і *l*, як і в корейській мові;

- 2) відсутність дифтонгів та аффрикат;
- 3) наявність лише відкритих складів V, CV;
- 4) відсутність у слові збігів голосних або приголосних;
- 5) наявність дзвінких приголосних як особливих фонем (на відміну від айну й корейської), хоча вони й не зустрічалися на початку слова.

Серед сусідніх із японською мов переліченими фонетичними особливостями відзначаються полінезійські мови. Однак М. О. Сиром'ятников, уважаючи розселення полінезійців значно пізнішим за існування культури Дзьомон, із мовою якої він пов'язує зазначені субстратні риси, не наважується ототожнити субстрат японської мови з полінезійськими мовами [1:22].

Поряд із тим М. О. Сиром'ятников розглядає структурні особливості мови айну, відмінні від японської – наявність складів структури CVC (приголосний – голосний – приголосний), поширеність *r* як початкового приголосного слова (що неможливо в японській та інших алтайських мовах). Однак водночас айнська мова поділяє з японською й корейською таку рису, як фонологічне нерозрізнення дзвінких і глухих приголосних. Дослідник припускає, що айну – мова, яка не тільки не споріднена з японською, але й не виступала в ролі мови-субстрату щодо японської [1:15–16].

На наш погляд, проблема взаємодії і взаємовпливів айнської мови не тільки з японською, але й із корейською потребує дальшого дослідження на рівні і лексики, і фонетики. М. О. Сиром'ятников диференціює відносно пізні запозичення з японської мови в айнську (з приводу питомого або запозиченого характеру деяких із них можна дискутувати) і давніші лексеми, спільні для айнської, японської, корейської й австронезійських мов [1:15–16].

Виходячи з окресленого вище, є підстави твердити, що в корейській мові вірогідніший австронезійський (а саме полінезійський) субстрат, ніж айнський, оскільки структурно-фонетичні риси корейської мови (нерозрізнення дзвінких і глухих приголосних, *r* і *l*, тенденції до відкритоскладовості) в такому наборі властиві передусім австронезійським мовам полінезійської групи.

Чукотсько-камчатські мови мають низку фонетичних рис, які поєднують їх із корейською мовою й протиставляються тунгусо-маньчжурським мовам. Слід звернути увагу передусім на

- 1) відсутність протиставлення дзвінких і глухих приголосних і

2) наявність подвоєних приголосних.

Свідчення фонетичної типології узгоджуються з лексичними паралелями корейської й чукотсько-камчатських мов. Є підстави припускати, що принаймні деякі лексичні одиниці й типологічні риси, спільні для корейської й чукотсько-камчатських мов, можна інтерпретувати як сліди чукотсько-камчатського субстрату в корейській мові. Інтерпретувати такі паралелі саме як субстратні явища дозволяють свідчення фонетичної типології.

Висновки. Дослідження мов, які є територіально близькими до корейської, показало, що деякі з них виявляють типологічну близькість до неї на рівні фонетики. Визначені риси, які відрізняють корейську мову від близькоспоріднених інших алтайських. Так, нерозрізнення дзвінких і глухих приголосних, *r* і *l*, тенденції до відкритоскладовості об'єднують корейську мову з полінезійською групою австронезійської родини, а відсутність протиставлення дзвінких і глухих приголосних і наявність подвоєних приголосних об'єднує корейську мову з чукотсько-камчатськими. Таким чином, фонетична типологія дозволяє вприпускати субстратний вплив на корейську мову з боку австронезійських і чукотсько-камчатських мов, що підтверджується і деякими лексичними паралелями.

Перспективи дослідження виявляються, зокрема, в установленні лексичних відповідностей між китайською мовою і питомою корейською лексикою, що корелюють зі спільними явищами фонетичної типології двох мов, у визначені місця лексики корейської мови в алтайсько-американських порівняльних дослідженнях. Слід поставити питання про можливість інтерпретації окремих спільних типологічних, зокрема фонетичних, рис мов Східної Азії як рис мовних союзів. Варто уточнити місце корейської мови в ностратичній надродині мов. Дальшого розвитку потребують прийоми типологічної ідентифікації субстрату, відокремлення закономірностей діахронічної фонетичної типології, властивих багатьом мовним родинам, від специфічних для окремих мов фонетичних процесів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сыромятников Н. А. Древнеяпонский язык / Николай Александрович Сыромятников. – М. : Восточная литература, 2002. – 176 с.
2. Ткаченко О. Б. Очерки теории языкового субстрата / Орест Борисович Ткаченко. – К. : Наукова думка, 1989. – 208 с.
3. Мейе А. Основные особенности германской группы языков / Антуан Мейе ; [пер. с фр.]. – М. : УРСС, 2010. – 168 с.
4. Плоткин В. Я. Гримма закон / В. Я. Плоткин // Лингвистический энциклопедический словарь / отв. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – С. 119–120.
5. Мосенкіс Ю. Л. Українська мова у євразійському просторі: Трипільська генеза милозвучності та віддалені родинні зв'язки / Юрій Леонідович Мосенкіс. – К. : Видав. дім А+С, 2006. – 224 с.
6. Журавлев В. К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции / Владимир Константинович Журавлев. – [2-е изд., доп.]. – М. УРСС, 2004. – 336 с.